

Aprofitament dels inventaris *post mortem* en demografia. Aproximació al tamany de la família a Castelló de la Plana als segles XVI-XVII

Manuel Rosas Artola

1.- Els documents notariaus consegüents a la defunció.

Uns dels efectes que produeix la defunció d'una persona és el de la delació dels seus béns. En el dret civil valencià la transmissió de béns per causa de mort es divideix en quatre espècies: la successió necessària o forçosa, la successió contractual, la successió testamentària i la successió intestada o *ab intestato*¹. Tanmateix, en la pràctica solament les dues espècies darreres són les habituals i, en tots els casos, la distribució dels béns genera una sèrie de documents, el més important dels quals és l'inventari *post mortem*.

Una vegada resolt el problema de la identificació dels hereus, l'inventari *post mortem* es presenta com a necessari en un nombre important de casos, abans de qualsevol distribució de béns, tal com enuncia el preàmbul del document: *cum ob doli maculam euitandam ... o com per llevar tot dol i frau ...* i, tal com detallarem a l'apartat següent, aporta informació sobre la situació de l'herència al moment de la defunció dels cònjuges, la qual cosa permet d'establir, a més del número d'hereus, el número de fills vius de la família nuclear en eixe moment. Juntament amb els inventaris apareixen altres documents: les particions i les almonedes, els quals afecten també el repartiment de les propietats, però que presenten dificultats importants per al seu ús en demografia.

La partició de béns o preu i estimació és un inventari de béns que contempla, a més, la seua valoració econòmica. És un document que no acompanya necessàriament als inventaris *post mortem*. El notari comença fent una relació dels hereus i, en el cas de les particions, tot seguit detalla els béns que recauen en cadascuna de les parts, juntament amb el preu estimat. En molts documents apareixen hòmens com a hereus, però en aquests casos es tracta generalment de l'herència de l'àvia, la mare, la germana o la tia quan no hi ha descendència per via femenina. Aquestes avaluacions econòmiques apareixen també en la constitució del dot i, quan

¹ Sobre el dret de successions vegeu GARCIA i SANZ, A. *Institucions de dret civil valencià*, Castelló de la Plana, Universitat Jaume I, 1996, p. 151 i ss.

es tracta de les segones núpcies, en la restitució del dot a la família del cònjuge mort, si no hi han hereus, o en l'establiment del dot que la vídua aportarà al segon matrimoni, després de repartir-se els béns mobles amb les filles. El fet de què es tracte fonamentalment d'un document que afecta a la transmissió per via femenina no permet assegurar que la relació d'hereus, fins i tot quan apareixen hòmens, contemple el total de fills vius del matrimoni. Aquesta mancança, sumada a què es tracta d'una quantitat baixa del total de documents notariais, fa que sigui poc útil per a estudis de demografia.

L'almoneda és el document que presenta el valor dels béns alienats en subhasta pública. Aquest document presenta al llarg del temps diferents enunciat: *venda en públic encant* és l'expressió habitual del document al segle XVI, *venditiones et alienationes* si el document està en llatí. Al segle XVII la fórmula varia lleugerament: *almoneda per públic encant*, *public encant* i *almoneda*, *venda* i *lliurament en públic encant* i *almoneda* o *in publico encantu almonetam*. L'acte de la subhasta es produeix a la plaça del mercat o davant la porta de la casa del difunt. Aquesta alienació pública de béns, que pot afectar al total o a part de l'herència, té com a finalitat el pagament de les despeses de l'enterrament, dels deutes del difunt, de la manutenció dels fills, de les obres pies instituïdes en testament, etc. Per aquesta raó el seu ús en demografia és encara més restringit que el del document anterior, degut a què la casuística és diversa i molt poques vegades presenta la certesa de què els propietaris dels béns subhastats corresponen al total dels hereus.

2.- L'inventari *post mortem*.

Hem assenyalat abans que es tracta de la relació detallada de béns immobles i mobles feta per un notari, en presència dels hereus i testimonis, abans de la distribució de l'herència. Pot afectar els béns comuns detallats a les *cartes de germania*, a l'escreix dels béns matrimonials o al total dels béns d'un o dels dos cònjuges. És el document més freqüent entre els protocols notariais que fan referència a la transmissió del domini esdevingut per causa de mort.

L'estructura del document es manté sense alteracions al llarg dels dos segles estudiats. Es compon de cinc apartats: a) la data i el preàmbul, que repeteix amb lleugeres variants la mateixa fórmula²; b) la relació detallada

² *Com per llevar tot dol i frau en los hereus, en per ço ...; Com per llevar tot dol i frau los hereus sien tenguts de fer inventari, per ço ...; Com per esquivar y evitar dol, sospita, cascun ..., tanmateix, quan és en llatí, la fórmula manté estable el text: Cum ob doli maculam evitandam omnemque fraudem facio inventarium sive memoriale de omnibus bonis, tam mobilibus quem sedentibus,*

dels hereus i procuradors, si són dones o varons menors d'edat, fent constar de vegades si es tracta dels que figuren al testament o si han estat designats per la justícia per raó d'una mort *ab intestato*; c) el nom del propietari o propietaris difunts dels béns i la relació de parentesc amb els hereus; d) la relació detallada de les propietats i, si són béns mobles, generalment el lloc de la casa on es troben, amb una breu descripció en molts casos; i e) el nom i la professió dels testimonis.

La relació d'hereus permet establir, en la major part dels documents, el nombre total de fills vius al moment de la dissolució del vincle matrimonial per defunció d'un dels cònjuges i, altres vegades, quan la lectura és incompleta o dubtosa, si és possible localitzar el testament es poden completar les llacunes d'informació. En alguns casos els hereus que apareixen no són els fills sinó els néts, aquesta circumstància permet també comptabilitzar els fills difunts.³ Tanmateix, els hereus no sempre són directament els fills, perquè a molts inventaris *post mortem* apareix la cessió dels béns en usufructe al cònjuge que resta viu, el qual apareix com a tutor dels seus fills menors d'edat sense que s'hi assenyalé el número, o apareixen marmessors. A més a més, no apareixen reflectits els fills morts sense descendència abans de la dissolució de la família, donat que no generen cap tipus de dret en la transmissió de béns. Per aquestes raons, en un percentatge important d'inventaris *post mortem* no es pot conèixer el nombre real de fills nascuts⁴ i, en conseqüència, l'ús en demografia resta restringit al càlcul del nombre d'hereus: fills vius o morts amb successors al moment de la dissolució del vincle familiar per causa de mort, i allò que es pot deduir amb certesa de la informació dels inventaris *post mortem* és la tendència al creixement o disminució del tamany de la família nuclear. Tanmateix, els resultats obtinguts per al tamany de la família a Castelló de la Plana, permeten proposar aquest mètode de treball com a alternativa quan no és possible la reconstrucció de famílies per l'absència de les sèries vitals i dels padrons de veïns.

Altres explotacions possibles en demografia d'aquest document són de poc profit. La proporció de sexes en els fills, que apareix al Quadre 2, no aporta una informació d'interés, en la mida en què no s'hi pot relacionar amb l'edat i existeixen altres fonts de major fiabilitat. Per paregudes raons, tampoc no és interessant per a la classificació de les estructures familiars, perquè solament contempla el moment de la desaparició de la família nu-

³ El percentatge d'aquests casos és del 9,2 %. La qual cosa permet pensar que eren relativament freqüents els casos en els quals els néts heretaven directament dels avis per defunció dels seus pares.

⁴ Cal recalcar que tots els inventaris *post mortem* en els quals no apareixen els hereus relacionats pels seus noms han estat eliminats dels càlculs.

clear amb fills,⁵ sense aportar informació interessant, com podria ser l'edat del difunt. El càlcul de les segones núpcies i de la durada dels matrimonis no té fiabilitat, perquè a escassos inventaris *post mortem* se relacionen quins béns són dels fills, si són heretats en usufructe pel cònjuge que resta viu, prèviament a un segon matrimoni, perquè obviament aquest acte sempre és posterior a l'inventari *post mortem*, i tampoc és costum que aparegue citada la data de les *cartes de germania*. Les sèries vitals i les relacions de veïns subministren millor informació per a l'estudi d'aquest tipus de problemes.

3.- El tamany de la família a Castelló de la Plana.

Per tal de realitzar l'estudi han estat seleccionats aleatòriament 17 notaris que acompleixen la condició d'ocupar de manera continuada els segles XVI-XVII (1517-1698).⁶ Del total dels inventaris *post mortem* llegits han aportat informació fiable sobre el número de fills aproximadament la meitat dels documents (49,7 %), és a dir, que de 185 inventaris *post mortem* solament han estat útils 97. En la recollida de dades s'ha separat la informació per sexes i no s'han inclòs els fills encara no nascuts.⁷ Cal advertir doncs, que per les dificultats en la interpretació dels inventaris *post mortem* que hem esmentat abans, no es poden contemplar altres exemples que les famílies amb un o més fills, tenint sempre present que quan parlem del nombre de fills ens referim en realitat al nombre d'hereus.⁸

Aclarida aquesta condició bàsica per a la interpretació correcta de les dades, presentem les famílies agrupades pel número de fills i per períodes de cinquanta anys (Quadre 1). Pot observar-se la disminució progressiva de les famílies amb un sol fill, que passen de ser aproximadament la meitat (41,2 %) a la primera meitat del segle XVI a representar la quarta part (23,7 %) a la segona meitat del segle XVII; mestrestant, les famílies amb dos fills al segle XVII constitueixen el percentatge més important (37,5 % i 39,5 %).

⁵ És a dir que, solament per a un període de temps, podríem estimar la proporció de famílies nuclears del tipus 3c (vidus amb fills) i 3d (vídues amb fills) de la classificació de P. Laslett i R. Wall.

⁶ Protocols depositats a l'Arxiu Històric Municipal de Castelló de la Plana (AHMC). El primer inventari *post mortem* de la sèrie és de 1521 i el darrer de 1698. Vegeu la relació nominal de notaris al final d'aquest treball.

⁷ En el dret civil valencià no existeix reconeixement exprés del seu dret a heretar, la qual cosa significa que la seua aparició als documents notariais no és necessària. El fet és que solament apareixen a dos inventaris: ... *y del pòstum o pòstums del qual o quals estich preñada*, inventari dels béns de Mònica Alegre, vídua relictada de Jaume Vidal, fuster, AHMC, protocols de Pere Giner: 1642-gener-3, caixa 263; ... *y del pòstum o pòstums naixedors, per quan entenc estar preñada*, AHMC, inventari dels béns de Lúcia Bellido, vídua en segones núpcies de Llorenç Ferrandis, pare, protocols de Pere Giner: 1657-octubre-20, caixa 275.

⁸ He d'agrair els suggeriments que, sobre la interpretació del tamany familiar a través dels inventaris *post mortem*, m'ha fet Antonio Poveda Ayora (Depart. d'Història, Geografia i Art, Universitat Jaume I de Castelló).

En conjunt durant tot el període estudiat les famílies amb un o dos fills representen al voltant de les dues terceres parts del total de la mostra. L'altra tercera part la constitueixen les famílies entre tres i cinc fills, resultant excepcional una família amb sis fills.⁹

Quadre 1:

Percentatge de famílies segons el número de fills (hereus) als inventaris *post mortem* de Castelló de la Plana (segles XVI-XVII)

Anys	1 fill	2 fills	3 fills	4 fills	5 fills	6 fills
1520-1549	41,2%	29,4%	17,6%	5,9%	5,9%	-
1550-1599	38,9%	22,2%	22,2%	11,1%	5,6%	-
1600-1649	29,2%	37,5%	25,0%	4,2%	4,2%	-
1650-1699	23,7%	39,5%	13,2%	15,8%	5,3%	2,6%

La lectura de la documentació municipal del mateix període (*Llibres de Consell, Llibres de Judiciari i Llibre verd*) ha produït solament sis notícies indirectes sobre el tamany de la família nuclear, de les quals resulta significatiu que totes corresponguen a la segona meitat del segle XVII, el moment dins el qual observem el creixement del tamany familiar. El Consell municipal considera, des de mitjans del segle XVII, el número superior a tres fills¹⁰ com a motiu d'exempció de la lleva d'hòmens per a la guerra¹¹ i de cinc fills per a la col·lecta de la peita.¹² Aquesta documentació municipal considera doncs, un tamany familiar considerable el comprès entre tres i cinc fills, per la qual cosa la família de sis fills esmentada abans tenia aleshores un caràcter extraordinari, i el cas d'una

⁹ Inventari dels béns de Jerònima Giner, vídua de Josep Giner de Gascó, ciutadà, AHMC, protocols de Josep Llorens de Clavell: 1693-maig-31, caixa 321.

¹⁰ No hem trobat ni una sola notícia de bessons, per la qual cosa l'aparició d'una ajuda del Consell municipal pel naixement de tres bessons té un caràcter extraordinari, vegeu al final d'aquest article el document I. L'absència d'altres documents, com albarans municipals, fa pensar que mai no es va arribar a executar aquest acord municipal, amb tota seguretat per la mort d'un dels bessons.

¹¹ Amb motiu de la lleva de soldats de l'any 1643, per a acudir a la guerra de Catalunya, el Consell municipal acorda diferents motius d'exempció, entre els quals figura ser pare de tres fills, AHMC, Judiciari dels Jurats (1640-1643), Mà de Consells: 1643-abril-5. A partir d'aquesta data apareixen als Judicis dels Jurats relacions d'hòmens exempts per aquest motiu, de les quals la més detallada és la lleva de seixanta soldats que es fa de manera extraordinària l'any 1650 per a ajudar a recuperar la ciutat de Tortosa, en la qual apareixen exempts dotze individus, huit per tindre tres fills, cinc per tindre'n quatre i solament un que es pare de cinc fills, AHMC, Judiciari dels Jurats (1650-1651), Mà de Consells: 1650-octubre-27 i 1650-octubre-29.

¹² AHMC, Llibres de Consell (1658-1661), Mà de Consells: 1661-agost-10. Vegeu al final d'aquest article el document II.

família de dotze fills era tan extraordinari que, fins i tot, apareix reflectit entre les curiositats relatades al *Llibre verd*.¹³

La distribució per decennis de les dades que mostra el Quadre 2 presenta un repartiment molt desigual del número d'inventaris, per la qual cosa les mitjanes aritmètiques mostren un comportament bastant erràtic, tot i que ja insinuen una tendència al creixement, en la mida en què durant els segle XVII no apareixen mitjanes inferiors a 2,0 fills per família. Per tal de moderar aquest moviment hem acudit al càlcul de mitjanes mòbils que contemplen períodes de cinquanta anys. D'aquesta manera la Gràfica 1, construïda amb les mitjanes mòbils, mostra dos moments: 1) el període 1540-1640, amb el número de fills per família oscil·lant al voltant de 2,0, seguint sempre una tendència lleugerament ascendent; i 2) el període 1640-1670, en el qual creix ràpidament la mitjana de fills per família, fins a situar-se al 2,52. A aquest coeficient cal afegir els fills morts sense descendència, que aquest mètode de treball no pot quantificar directament, però que equival fonamentalment a la mortalitat infantil.

La pràctica de la lectura de la documentació de les diferents institucions municipals i dels protocols notariais ens permet deduir que, a Castelló de la Plana durant els segles XVI-XVII, família nuclear, foc o veí són la mateixa cosa. La presència de criats o parents dins del domicili familiar pareix que és escassa i les persones soles o les cases sense estructura familiar no deuen ser molt significatives.¹⁴ La reconstrucció del tamany de la família afegint la parella de progenitors permet estimar per a Castelló de la Plana durant el segle XVI i primera meitat del segle XVII un coeficient de 4,0 persones per família i, a partir de la segona meitat del segle XVII, podria estimar-se ja un coeficient de 4,5 persones per família.

El càlcul de 4,0 persones per família per al segle XVI i primera meitat del segle XVII, que resulta del número d'hereus per inventari *post mortem*, és un coeficient raonable per al tamany familiar.¹⁵ D'acord amb la tendència que assenyala la Gràfica 1 és probable que el coeficient 4,0 al llarg de la

¹³ Apareix transcrita la Reial Sentència de 8 de juliol de 1676 (per una errada hi figura la data de 1686), per la qual s'eximeix al matrimoni constituït per Miquel Blasco, llaurador, i Josepa Melià, de la imposició del vi i d'altres imposicions i se'ls compensa amb trenta cinc lliures, AHMC, *Llibre verd o Enchiridion rerum memorabilium*, fol. 64 d. Al document III del final d'aquest article transcrivim un albarà municipal que confirma l'execució de la sentència.

¹⁴ Aquesta circumstància i la falta de famílies complexes són les causes que expliquen també la diferència que assenyala el *vecindario* de l'any 1803 de Castelló de la Plana, amb 4,03 habitants per casa, front a les mitjanes notablement més altes de Vinaròs, Benimaclet i Meliana, BARREDA AYMERICH i ESTEBÁN CASTILLO. 1803, *demografía, familia y economía a finales del Antiguo Régimen en Castelló de la Plana*, Castelló de la Plana, Ajuntament, 1998, pp. 52-53.

¹⁵ "Els estudis de reconstrucció i estructura de la família aconsellen la utilització, des del segle XVI al XVIII, del coeficient 4 o un de molt pròxim; seguint les indicacions de J.S. Bernat utilitzaré el 4,1", ARDIT. *Els homes i la terra del País Valencià*, Barcelona, Curial, 1993, vol. I, p. 16.

primera meitat del segle XVII augmente alguna dècima. La segona meitat del segle XVII presenta una variació important del coeficient, que es situa en 4,5 persones per família, un càlcul que és també versemblant, encara que podria estar algunes dècimes per baix de la xifra mitjana real, a la vista de les dades que s'han calculat per a altres localitats valencianes durant els segles XVII i XVIII.¹⁶ Però, independentment de la crítica dels valors obtinguts per al tamany familiar, l'aplicació d'una metodologia uniforme sobre una sèrie llarga de documents homogenis, permet garantir almenys la fiabilitat de les tendències, que queda reflectida a la Gràfica 1, en la qual el canvi de tendència en el creixement del tamany de la família es produeix de forma accelerada des de mitjans del segle XVII, amb un creixement de 0,5 fills per família, quantitat que amb tota seguretat continua creixent a les dècades següents.¹⁷

¹⁶ Aquest coeficient de 4,5 no deu estar molt lluny de la realitat, donat que hem vist abans en parlar de les exempcions municipals per raó del número de fills que, a la segona meitat del segle XVII, una família a partir de 3 fills ja es considera un tamany important, és a dir un coeficient de 5,0 persones per família, xifra que inclou l'efecte de la mortalitat infantil. *La media total de los hogares de Vinaròs en 1754 es de 4,55 personas por hogar*, ARNAU ESTELLER. "Estructura familiar de Vinaròs (País Valencià) a mediados del siglo XVIII", a *Boletín de la Asociación de Demografía Española*, 1995, XIII, p. 69. "El nombre real de fills per família oscil·là entorn del valor central de 5, entre el mínim de 4,3 a Pedralba al segle XVII i el màxim de Benimaclet, al segle XVIII, de 7,37", el coeficient de fills per família per al segle XVIII de dos pobles de la comarca de La Plana és de 5,0 (Nules) i 5,6 (Mascarell), ARDIT, *Op. cit.*, vol. I, pàg. 61. El mateix autor en una publicació anterior calcula, mitjançant les taxes de fecunditat, que *estas tasas garantizan unas descendencias medias considerables entre 5 y 6 hijos por familia*, PÉREZ GARCÍA i ARDIT LUCAS. "Bases del crecimiento de la población valenciana en la Edad Moderna", a *Estudios sobre la población del País Valencià. Actes de les I Jornades d'Estudi sobre la Població del País Valencià (València-Alacant, 20-22 de març de 1986)*, València, Edicions Alfons el Magnànim, 1988, vol. I, p. 219.

¹⁷ Aquesta tendència concorda amb la que presenten les corbes de natalitat (baptismes) i de creixement vegetatiu de Castelló de la Plana al segle XVII, ROSAS ARTOLA. "El moviment demogràfic de la ciutat de Castelló de la Plana al segle XVII", a *Boletín de la Sociedad Castellonense de Cultura*, 1979, LV, pp. 190 i 192.

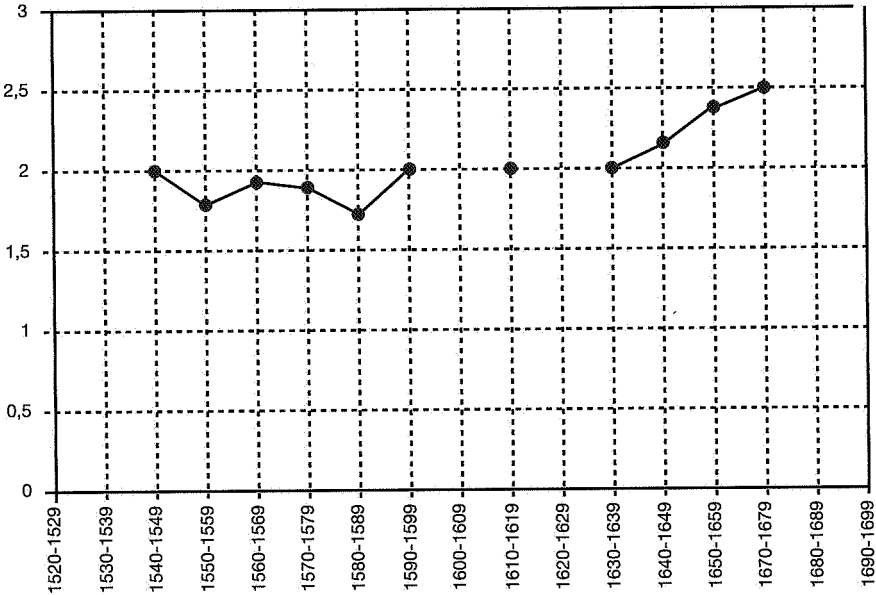
Quadre 2:

Totals i mitjanes del màxim de fills (hereus) per família a Castelló de la Plana, segons els inventaris *post mortem* (segles XVI-XVII).

Anys	Total d'inventaris	Fills	Filles	Total	Mitjana aritmètica	Mitjana mòbil
1520-1529	2	5	2	7	3,50	-
1530-1539	10	10	7	17	1,70	-
1540-1549	5	4	7	11	2,20	1,98
1550-1559	2	1	2	3	1,50	1,79
1560-1569	1	0	1	1	1,00	1,95
1570-1579	7	10	8	18	2,57	1,91
1580-1589	4	4	6	10	2,50	1,81
1590-1599	4	4	4	8	2,00	2,03
1600-1609	0	-	-	-	-	-
1610-1619	3	1	2	3	1,00	2,02
1620-1629	0	-	-	-	-	-
1630-1639	9	7	12	19	2,11	2,01
1640-1649	12	12	18	30	2,50	2,15
1650-1659	24	37	22	59	2,46	2,38
1660-1669	3	1	7	8	2,67	2,52
1670-1679	0	-	-	-	-	-
1680-1689	6	8	5	13	2,17	-
1690-1699	5	7	7	14	2,08	-
	97	111	110	221	2,28	-

Gràfica 1:

Mitjana mòbil del número de fills (hereus) per família nuclear a Castelló de la Plana, segons els inventaris *post mortem*, durant els segles XVI-XVII.

Fonts:

Arxiu Històric Municipal de Castelló de la Plana (AHMC). Protocols notarials, sig. XIII.1. Notaris, números de caixa i cronologies corresponents:

Alonso, Francesc: 329 a 335 (1680-1694)

Aparici, Miquel: 335 a 356 (1700-1711)

Armelles, Cristòfol: 1 (1644-1647)

Arrufat, Francesc: 2 (1644-1649)

Arrufat, Joan: 3 (1579)

Arrufat, Joan: 4 (1690)

Arrufat, Marc: 5 a 13 (1551-1599)

Beltran, Domingo: 21 a 27 (1569-1606)

Castell, Joan: 44 a 49 (1567-1585).

Castellet, Jaume: 54 a 58 (1602-1644)

Feliu, Miquel: 89 a 98 (1517-1558)

Franch, Josep: 347 a 348 (1652-1679)

Giner, Pere: 254 a 279 (1623-1672)

Llorens de Clavell, Josep: 316 a 326 (1683-1698)

Pedro, Antoni: 152 a 170 (1525-1562)

Romeu, Pere: 240 a 241 (1618-1619)

Tosquella, Vicent: 295 a 304 (1652-1697)